

Inhoud

1

Tross

De dochter van Jakobson

Estland, september 1999 11

2

De boekhandelaar van Riga

Jānis Roze en Zonen

Letland, januari 2007 20

3

De schoenen van de architect

Eisenstein tegen Eisenstein

Letland, februari 2007 52

4

Vaders wil

Kremer tegen Kremer

Letland, maart 2007 87

5

Hoe een kameleon uiteenspatte

Roman Kacew uit Vilnė

Litouwen, maart 2009 105

6

Het kind van de rekening

Loreta Asanavičiūtė uit Vilnius

Litouwen, april 2009 154

7

In de buurt van componisten
De jeugd van Saulė Gaižauskaitė
Litouwen, april 2010 168

8

Copulatie in brons
De schreeuw van Lipchitz
Litouwen, augustus 2009 193

9

De stad van Hannah Arendt
Koningsbergen
Kaliningrad, augustus 2009 215

10

De Baltische barones
Over oude families en vooroordelen
Litouwen, maart 2009, Koerland, februari 2007 247

11

Het begin van een onbekend avontuur
In het licht van Mark Rothko
Letland, april 2009 284

12

Tabula rasa
Op zoek naar Arvo Pärt
Estland, december 2009 308

13

Verdreven uit Mõisamaa
Het lot van Anna-Liselotte von Wrangel
Estland, februari 2010 348

14

Van de regenpijp naar het Staatsarchief

Een wandeling door het Tallinn van Ilja Sundelevitsj

Estland, december 2009 399

15

Simm

De man die zwichtte

Estland, januari 2010 416

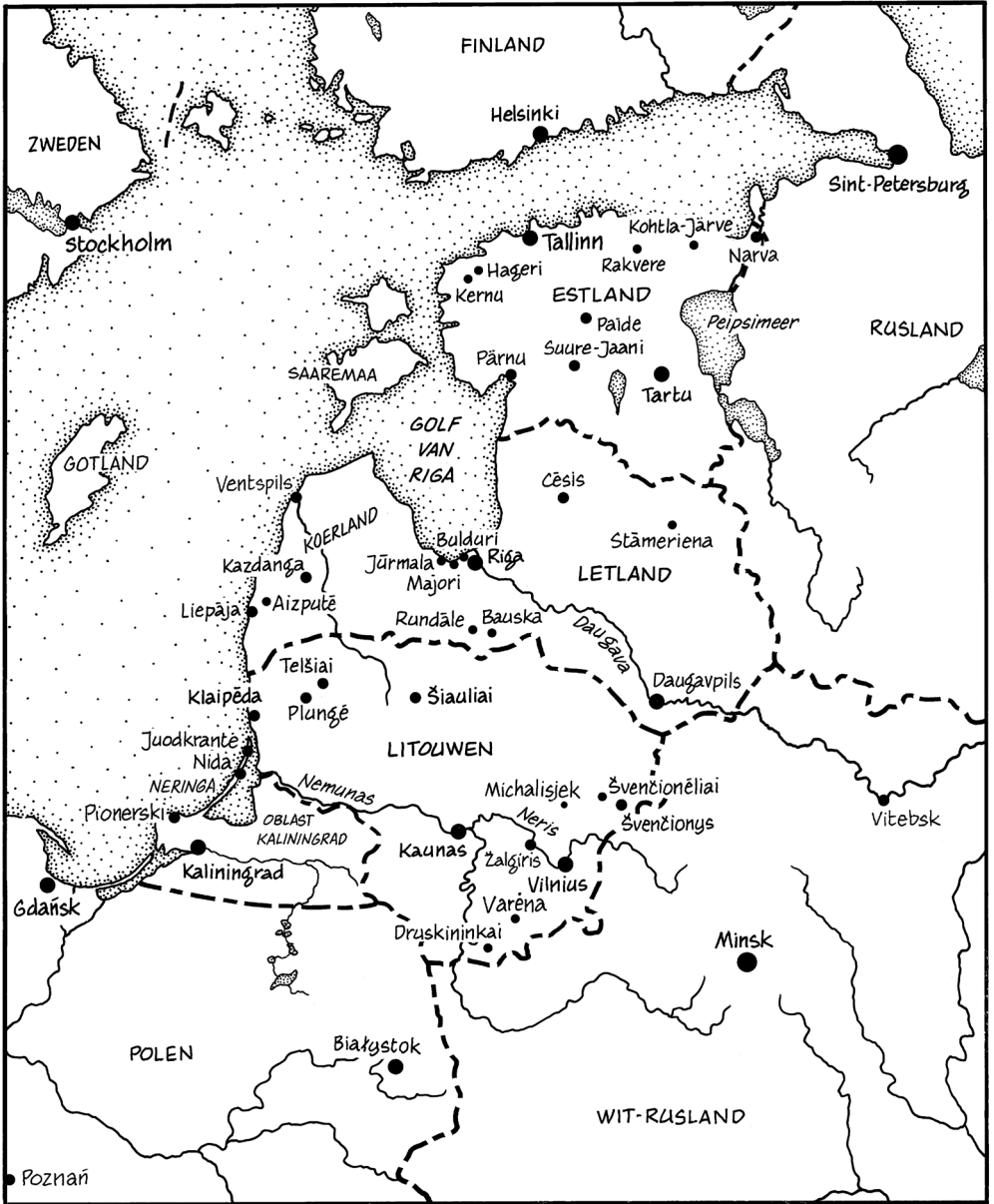
Verantwoording 440

Fotoverantwoording 441

Literatuur en bronnen 442

Register 451

Over de cd 462

Trosss

DE DOCHTER VAN JAKOBSON

Estland, september 1999

Buitengaats waren de zeelieden best gezelschap. Van de Dollard tot de Sont had ik gesmuld van de storm- en rampspoedverhalen waarmee Huig, Melle en Aristides de maaltijden lardeerden. Maar met vaste grond onder de voeten leken ze me ruwe klanten.

We zouden naar Oulu varen, de noordelijkste haven van Finland; ik als passagier. Zout brengen, houtpulp halen. Maar het ruim werd door de bevrachter afgekeurd, het was te vuil voor keukenzout.

Na een etmaal wachten in de haven van Emden kreeg de kustvaarder een andere bestemming: Pärnu in Estland. Ik kende dat land slechts uit het rijtje dat we vroeger op school leerden – Estland, Letland en Litouwen. Het klonk als een opdreunvers en je vergat het nooit meer.

Aristides, de Kaapverdiaanse kok, die al een eeuwigheid voor Nederlandse rederijen op het noorden voer, had Estland al eens eerder aangedaan. Het maakte toen nog deel uit van het Sovjetimperium. Bij de valreep werd een politieagent geposteed, net zoals bij de voorste en de achterste tros. De drie potige Russinnen vroegen om een stoel en riepen in het Nederlands: ‘Kokkie, eten.’ Die woorden kenden ze in iedere taal. Hij gaf de dames goed te schaften. Toen riepen ze: ‘Kokkie, neuken.’ Die woorden kenden ze ook in iedere taal.

Vier dagen later kwam de kust van Koerland in zicht. De duinen waren zo wit dat ik ze voor krijtrotsen hield. Meer naar het oosten werd het strand een brede streep die oogverblindend oplichtte.

Onder het eiland Saaremaa koos het schip de engte die toegang geeft tot de Golf van Riga. Er verschenen naaldbossen aan de einder, smeulend in het laatste licht.

De kapitein, oud en voorzichtig, zette Huig, Melle en mij op de

uitkijk. Volgens Huig leed hij aan aderverkalking; in geen eeuwigheid had een kapitein hem meer opgedragen met het blote oog naar de zee te turen. Sinds de ontdekking van de radiogolf vertrouwde de man aan het roer op de radar. Maar op de zeekaart had de kapitein zoveel uitroeptekens zien staan dat hij het benauwd had gekregen. Het barstte in de Golf van Riga van de mijnevelden. Die waren door de Sovjets uitgezet toen de Golf nog een verboden vaarwater was voor buitenlandse schepen. De mijnen waren nooit opgeruimd.

Ik hing met Huig over het schanskleed van de voorstevan.

‘Alsof je in de schemer mijnen ziet,’ mompelde hij, met een sjekkie in de mondhoek.

‘Hoe zien mijnen eruit?’ vroeg ik.

‘Rond en zwart.’

Het water was even zwart. Ook dat stond ter waarschuwing op de kaart vermeld: door chemicaliën besmet water, verboden te zwemmen. De Russen hadden er werkelijk een puinhoop van gemaakt.

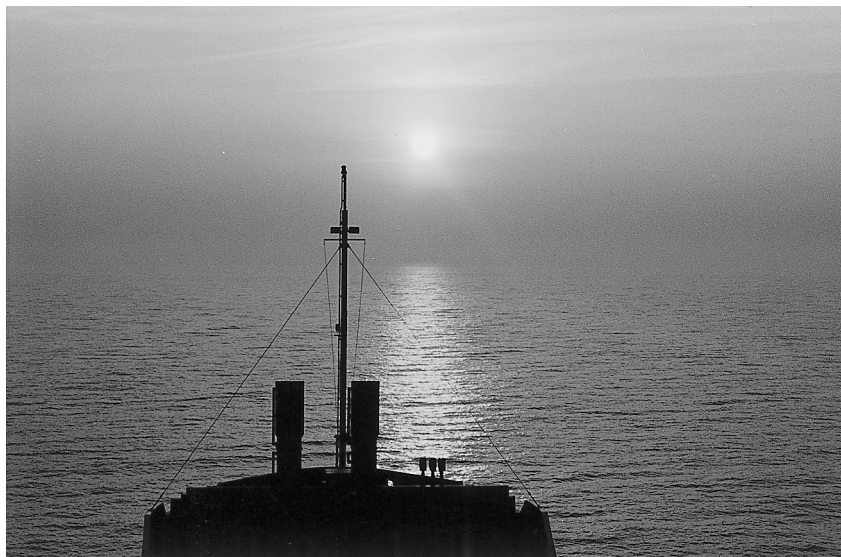
Het schip voer op langzame kracht. Het trilde niet, stampte niet en gleeed als een zeilboot over het water. De lucht rook naar land, naar dennenbossen. De kust bleef uit twee strepen bestaan: een lichte – het strand – en een donkere – de bossen. Nergens een vuurtoren, nergens een lichtpuntje. We leken een geheime wereld binnen te varen.

Huig had Riga een jaar of twaalf geleden aangedaan. Ieder buitenlands schip kreeg toen begeleiding van twee patrouillevaartuigen van de Sovjetmarine. Ze voeren op nog geen mijl afstand en hielden de schijnwerpers constant op het schip gericht.

‘Als je langs de reling liep, durfde je nog niet aan je gat te krabben. Je wist maar nooit, misschien dachten ze dat je ging schieten.’

Sinds de opheffing van de Sovjet-Unie is de Golf van Riga opengesteld voor alle schepen van alle nationaliteiten. Hoewel Huig toch een dwarsdrijver zag naderen, ‘of ik mot stront in mijn ogen hebben’. Uit de avondnevel dook een patrouillevaartuig van de Letse kustwacht op.

De Letten vertrouwden niet wat de stuurman van ons schip via de radio had doorgegeven: dat we in ballast naar Estland varen. Maar toen ze zagen dat de Grachtborg hoog op het water lag en geen mudje vracht in het ruim had, seinden ze dat het oké was.

Golf van Riga, aan boord van de Grachtborg.

De maan kwam net op toen de loodsboot langsij draaide. Huig en ik konden inrukken; de loods zou wel weten waar de mijnen lagen. Kort na middernacht voer het schip de haven van Pärnu binnen en meerde recht tegenover het stadje af, aan een smalle kade. Ons schip was het enige in de haven.

Midden in de nacht werd ik van bed gelicht door de eerste stuurman. De grenspolitie wilde zien of mijn gezicht bij de foto in mijn paspoort hoorde. Ik kleepte me aan en liep naar de hut van de kapitein. Drie chagrijnige koppen keken me aan. De grenswachters hadden om sloffen sigaretten gevraagd en de kapitein had ze de huid vol gescholden. ‘De zak,’ mompelde de eerste stuur, ‘als hij zich niet zo Hollands calvinistisch had gedragen, hadden we kunnen blijven maffen.’

Een voor een moesten we voor de grenswachters verschijnen. Ik werd het langst ondervraagd, van de negen man aan boord was ik de enige passagier.

‘Why are you hanging around on this ship?’

‘Ik wilde de Oostzee zien,’ antwoordde ik slaperig in het Engels.

‘Is daar dan iets bijzonders aan?’

‘Volgens zeelieden is het de mooiste aller zeeën.’

‘Hebben wij nooit iets van gemerkt.’
‘Het licht is bijzonder. Zacht en warm.’
‘Het licht?’ De mannen keken elkaar aan.
‘Het smeult in de herfst.’
‘Wat doet u voor de kost?’
‘Schrijver.’
‘O...’

Dan was je gewoon gek in plaats van gevaarlijk.

In de manier waarop mijn paspoort werd gestempeld, meende ik iets schampers te zien.

De volgende ochtend, een maandagmorgen, ging ik aan land. De huizen van Pärnu stonden in de steigers of waren net geel, rood, helder grijs of blauw geschilderd. In de straten hing de geur van vlijt. Tussen de woonwijken lagen parken; het grootste eindigde bij het strand. Ik verbaasde me over de vrouwen – allemaal met een wip-neus en allemaal met stelten van benen.

De huizen deden Fins aan, de meest in het oog springende kerk was een Russisch-orthodoxe. De vrouwen in het voorportaal, aan wie ik de entree moest betalen, droegen een hoofddoek, een wollen vest en dikke wollen sokken. Boerinnen. Toen ik drie ansichtkaarten kocht, diepte de oudste uit de zak van haar vest een elektronisch rekenmachientje op en ging er even handig mee om als een schooljongen met een computer.

Het kuuroord, pal aan het strand, verplaatste me naar Duitse sferen. Het was voornaam als de hotels van Baden-Baden uit het einde van de negentiende eeuw. Het ademde vergane glorie, ofschoon die glorie nog maar pas voorbij was. Tot laat in de jaren tachtig kwamen in het kuuroord Sovjetfunctionarissen op krachten. De kettingrokers zwoeren bij de zuivere lucht die ze aan de Oostzeekust konden opsnuiven.

Na uren lopen in het stadje vroeg ik een taxichauffeur me zomaar wat rond te rijden.

Door uitgestrekte bossen begaven we ons oostwaarts. Nergens dorpen, nergens bebouwing.

Onderweg zei de Est slechts twee woorden: ‘Welcome’ en ‘Ja-

Huis in Pärnu, Estland.

kobson'. Na veertig kilometer verliet hij de hoofdweg en reed een pad op. Bij een watermolen stapten we uit en liepen een landgoed op. De stilte deed vermoeden dat de hemel met fluweel was bekleed. Estland mag dan de afmetingen van Nederland hebben, er wonen tien keer minder mensen. Misschien kwam het daardoor dat de vogels zachter floten.

De chauffeur belde bij een groot houten landhuis aan; een jonge vrouw deed open. Wipneus, hoog op de benen. Ze leidde me langs de vertrekken die halverwege de negentiende eeuw, in de tsaristische tijd, door ene Carl Robert Jakobson waren bewoond. Een soort Tolstoj, begreep ik. Herenboer, eigenaar van vijfentachtig hectare grond, begaan met het lot van de arme boeren. Propagandist van ingrijpende landhervormingen, schrijver, filosoof, politicus, nationalist, stichter van het eerste dagblad in de Estse taal. Hij overleed in 1882 aan tyfus, op eenenveertigjarige leeftijd.

Zijn dochters trouwden geen van drieën en lieten het huis aan de staat na. Bij een foto van de zusters – drie zuurpruimen – zag ik besneeuwde velden voor me, hoorde het water in de samowar pruttelen en voelde de landerigheid. Een vader met een ijzeren wil, een

De boerderij van Carl Robert Jakobson.

woeste baard, een brilletje waarachter begripvolle ogen de miserebele wereld inkeken, en drie dochters die door iedere man werden gemeden – ja, dan zit je al half in een roman. Maar Andra, mijn gids, sprak over Jakobson als over haar eigen vader.

‘Hij leidde ons naar de toekomst. Het onafhankelijke Estland begon bij hem.’

Ik keerde naar het schip terug, dat met turf werd geladen. In Nederland zou de turf met grond worden vermengd tot potaarde. De stuurman schatte dat het minstens een etmaal zou duren voor de vijfendertighonderd ton over de smalle lopende band in de ruimen was gekieperd.

Tijdens de avondmaaltijd vroegen de varengasten hoe ‘de wijven van Estland’ waren. Ik vertelde over het landhuis van Jakobson. Ze luisterden naar me als naar een saaie schoolmeester.

De volgende morgen gaf de kapitein Huig, Melle en Aristides vrij. Ze hadden in geen maanden meer gepassagierd. Huig opperde het huis ‘van die knakker’ te bezoeken.

‘Jakobson?’